

УДК: 33.43.02 (477.87)

PERSONAL HOLDINGS OF THE POPULATION OF THE ZAKARPATA REGION (80-90s of the XX th century)

ОСОБИСТІ ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(80-90-і рр. XX ст.)

Zhulkanych N.M. / Жулканич Н. М.

d. of historical sciences, prof./д. іст. н., проф.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3844-0784>

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, пл. Народна,
Uzhhorod National University, Uzhhorod, Narodna Square, 3 88000,*

Анотація. В статті розглянуто аспекти розвитку особистого підсобного господарства населення в цілому та Закарпатської області, зокрема. Розглядається аграрна політика держави щодо функціонування аналізованих господарств; значення розвитку ОПГ населення, їх місце в аграрному секторі держави. Окрему увагу приділено окресленню переваг та недоліків ведення особистого господарства сільським населенням.

Ключові слова: аграрний сектор, підсобне господарство, сільське населення, показники виробництва.

Вступ.

Належне функціонування всього господарства країни і добробут людей в значній мірі залежать від розвитку аграрного сектору. Витоки малих форм селянського господарства сягають періоду давньої історії людського суспільства. Згідно Економічної енциклопедії дрібне господарювання на селі «...функціонувало на невеликих ділянках (парцелах) за рахунок особистої праці господаря і членів його сім'ї. Виникло в процесі розпаду первіснообщинного ладу, появи приватної власності, переходу від парної до моногамної сім'ї» [2, с. 269]. А підсобні господарства населення виникли, на думку дослідників, в 30-ті роки XX ст. як перехідна форма в умовах переходу сільського господарства на соціалістичний шлях розвитку. Основним їх завданням було забезпечити, в першу чергу, себе, а по можливості й інших членів суспільства продуктами харчування. І тим самим гарантувати продовольчу безпеку країни. Особливо їх роль зростала в періоди соціальних потрясінь. В умовах зменшення обсягів виробництва продукції крупними господарськими формуваннями внаслідок їх трансформації, розпаду, а часто і припинення виробничої діяльності в останнє

десятиріччя існування РС саме господарства населення відіграли значну стабілізуючу роль посприявши збільшенню питомої ваги продукції в загальному обсягу продукції агропромислового комплексу. Населення результативно налагодило вирощування картоплі, овочів, фруктів та ягід, інш.

Дослідженню розвитку особистих підсобних господарств українського населення в означений період приділили увагу О.Мазур, С.Мочерний, В.Шепа [12, 3, 1]. Однак, аспекти розвитку ОПГ населення Закарпатської області не знайшли відображення у вказаних працях.

Метою статті є висвітлення особливостей розвитку особистих підсобних господарств населення Закарпатської області у 80-90-і рр. ХХ ст.

Основний текст.

На початку 1980-х рр. через загальний спад у сільському господарстві ситуація з постачанням продуктів харчування погіршилася. Вирішити проблему продовольчої безпеки країни завдяки втіленню Продовольчої програми не вдалося в першу чергу через існуючу посилену централізацію, суперечності між принципами й методами керівництва, особливо втручання партійних органів у діяльність управлінських структур в АПК.

В цей період зростає роль особистих підсобних господарств (ОПГ) в громадському виробництві про що свідчить визнання їх складовою частиною народногосподарського агропромислового комплексу. Про це йшлося Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення» (1981 р.) [10, арк. 21] та в Законі «Про Державний план економічного і соціального розвитку Української РСР на 1986-1990 роки» [7]. Аграрна політика уряду з середини 80-х років була спрямована на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в ОПГ. У зв'язку з цим було розроблено цілий ряд заходів із збільшення допомоги населенню у веденні ОПГ. Ці заходи були викладені в Продовольчій програмі СРСР та інших документах. Серед них: збільшення натуральної оплати праці колгоспників та працівників радгоспів зерном, плодоовочевою продукцією та кормами,

покращення постачання ОПГ молодняком тварин, надання їх власникам додаткових земельних наділів для вирощування кормових культур, для випасу худоби та сінокосів, можливість утримувати поголів'я худоби, що вирощувалася згідно договорів з колгоспами та радгоспами. Для забезпечення потреб селян у сільськогосподарських продуктах передбачалося 15-20 % фактичного валового збору зерна передавати до гарантованого натурального фонду (проти 10-15 % як це було раніше). В результаті колгоспники повинні були одержувати з нього, в рахунок оплати праці, 1,5 кг зерна за виконану в суспільному господарстві нормозміну [10,арк.30]. Проте, у зв'язку із складною продовольчою ситуацією це рішення не виконувалося.

Господарські органи повинні були сприяти не лише створенню умов для того, щоб кожна сільська сім'я могла мати присадибну ділянку, утримувати худобу та птицю, але й сприяти зміні соціально-психологічного клімату, відношення до власників особистих приватних господарств. Це був новий етап у розвитку даної категорії господарств. Темпи розвитку виробництва в особистому секторі засвідчували поступову, але стійку тенденцію зростання середньорічного обсягу валової продукції сільського господарства в особистих підсобних господарствах.

Особливістю Закарпатської області завжди була низька землезабезпеченість: на одного жителя припадає 0,36 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,15 га ріллі, що, відповідно, у 2,4 та 4,3 рази менше, ніж у середньому по країні [1]. Сільське господарство завжди займало провідне місце в економіці області.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції були колгоспи та радгоспи. Одак поряд з цим у 1982 р. в області налічувалося 233 тис. підсобних господарств колгоспників та інших категорій населення, які обробляли 41 тис га ріллі й багаторічних насаджень [11,с.16].

На 1 січня 1980 р. в особистих підсобних господарствах населення Закарпатської області нараховувалося 125,2 тис. голів великої рогатої худоби. Із 194 тис. дворогощарств 129 тис. утримували худобу. У 1979 р. сільські

дворогосподарства виробили 54 тис. т. м'яса, 172 тис.т. молока. [9,арк.8].

Загалом, питома вага особистих підсобних господарств у валовому виробництві сільськогосподарських продуктів в Закарпатській області була значно вищою, ніж середній показник по країні. Особливо високою вона була у виробництві тваринницької продукції. В 1982 році їх частка становила 57 % м'яса, 52 % молока та 70 % яєць. В господарствах громадян Закарпаття, в аналізованому році, утримувалось 36 % великої рогатої худоби, в тому числі 55 % корів, 74 % свиней та 20 % овець від загальної кількості поголів'я області [5, с.113].

В цілому, значення розвитку ОПГ населення посилювалося ще й тим, що воно базувалося в ряді випадків на використанні недоступних громадському виробництву резервів праці (пенсіонери, підлітки, матері з малолітніми дітьми) та засобів виробництва.

Особисті підсобні господарства населення в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами мали ряд певних переваг. Серед них варто відзначити наступні: вони ґрунтуються на праці членів сім'ї, не користуються дотаціями держави, здебільшого вирощують трудомістку продукцію, раціональніше використовують невеликі земельні площі та краще доглядають худобу. У власних особистих підсобних господарствах використовувалася здебільшого праця незайнятих у суспільному господарстві осіб: пенсіонерів, підлітків, жінок, які мають малолітніх дітей. Ця праця, однак, займала більшу частину їх вільного часу. Для зайнятих у суспільному господарстві осіб вона продовжувала їх робочий день як мінімум на декілька годин. 500-800 людино-годин на рік селяни витрачали на працю в особистому підсобному господарстві й значну частину часу – на ведення домашніх робіт, від яких міські мешканці звільнені через більш розвинуте побутове обслуговування [3,с.108].

Вітчизняна статистика недостатньо відслідковувала і виокремлювала результати діяльності особистих селянських господарств із загальної маси господарств населення. Дослідженнями підтверджено, що особисті селянські

господарства як виробники сільськогосподарської продукції не належать до перспективних форм господарювання в розвинутій ринковій структурі аграрного сектора. Однак, в період усупільненого аграрного виробництва особистими підсобними господарствами населення вироблялася значна частка продовольства. Наприклад, у 1971 р. володіючи 5,6 % всіх сільськогосподарських угідь країни, господарства населення виробляли 12 % всієї товарної продукції сільського господарства, в тому числі 16 % продукції тваринництва [6,с.150]. У 1982 р. в Закарпатській області налічувалося 233 тис. особистих господарств колгоспників та інших категорій населення. Вони обробляли 41 тис. га сільськогосподарських угідь [11,с.56].

В силу природно-кліматичних, зональних особливостей регіону, найбільшого розвитку в сільськогосподарському виробництві набуло тваринництво. В господарствах закарпатців утримувалося 36 % поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі 55 % корів, 74 % свиней і 20 % овець» [4,с.75]. В 1985 р. на відгодівлі в підсобних господарствах населення утримувалося 3634 голови великої рогатої худоби, 1520 голів свиней та 258 – овець [4,с.76]. Населення, що мало присадибні ділянки, вирощувало худобу та птицю самостійно, при цьому для годівлі часто скуповуючи в магазинах дешеві хлібопродукти.

У 1985 р. в особистих підсобних господарствах населення Закарпаття було вироблено 62,2% картоплі та 31,6% овочів. Не зважаючи на труднощі, що мали місце в розвитку тваринницької галузі області, в особистих підсобних господарствах населення зростала кількість голів худоби. Так, в 1985 р. в господарствах населення утримувалося 130,5 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі 80,3 тис. корів, 207 тис. свиней, або відповідно на 27,3, 7,6 та 80,6% більше, ніж в 1965 р. [4,с.80]. Постійно зростало виробництво м'яса, молока, яєць. Хоча частка продукції особистих підсобних господарств у валовому виробництві на початок 1991 р. дещо знизилась, але вона й надалі залишалась значною. Так, в середньому за п'ятирічку (1986-1990 рр.) в господарствах населення вироблялося 46,8% м'яса, 51,6 - молока, 69,0 - яєць та 21,2% вовни

[5,с.363].

Принагідно слід зауважити, якщо в 70-80-х роках минулого сторіччя господарства населення виробляли значну частину сільгосппродукції за сприяння на той час досить міцних усупільнених господарств, то на початку 2000-х продукція вироблена виключно стараннями членів селянських господарств.

Дослідженнями підтверджено, що питома частка продукції особистих підсобних господарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції в Закарпатській області завжди була вище середньореспубліканських показників. Це зумовлювалося певними історичними особливостями розвитку краю, працьовитістю карпатського селянина, його прагненням бути господарем, мати приватну власність. Не дарма, щоб мати можливість купити омріяну ділянку власної землі, карпатські селяни в дорадянський період без вагань вирушали не лише на закордонні, але й на заморські заробітки, і завжди поверталися до рідного краю. Придбавши клаптик ріллі карпатський селянин бережливо й раціонально газдував на ній.

Висновки.

Тож, в радянський період історії України селяни змушені були займатися розвитком особистого підсобного господарства. Оскільки купити вирощену ними ж у колгоспах та радгоспах продукцію в селі вони не могли, то прожити без нього були не в змозі. Власне підсобне господарство завжди було для колгоспників та робітників радгоспів важливим додатковим джерелом прибутку. Незважаючи на те, що неодноразово здійснювалися спроби обмеження діяльності особистих підсобних господарств селян, зокрема у другій половині 50-х років, воно продовжувало інтенсивно розвиватися. Значну частину продукції підсобних господарств селяни вирощували для власних потреб, частину продавали державі чи реалізовували на ринку.

Для населення краю ведення особистого підсобного господарства було ще й одним із способів вирішення проблем аграрного перенаселення та часткової зайнятості селян.

Таким чином, аналіз діяльності підсобних господарств населення засвідчує, що вони сформувалися і функціонували як залежна від громадських господарств форма виробництва в аграрній сфері, яка ґрунтувалася на державній власності на землю й особистій власності на дрібні, незначні засоби виробництва і вироблений продукт. У 90-х роках минулого століття виробнича активність господарств населення дещо компенсувала темпи падіння виробництва у сільськогосподарських підприємствах. Ситуація змінилася з розгортанням земельної реформи в незалежній Україні, коли змінилася структура використання сільськогосподарських угідь, селяни отримали у володіння та користування значну кількість земель. Отже, змінився юридичний і суспільний статус особистих селянських господарств. В перші роки існування незалежної України здавалось би в умовах формування моделі аграрного виробництва ринково-підприємницького типу ОПГ повинні були «відійти на другий план». Однак, через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів у перехідній економіці саме особисті підсобні господарства не тільки зберегли, але й збільшили соціально-економічну роль. У 2000 р. їхня частка у виробництві валової продукції сільського господарства становила 61,6%, тоді як у 1990 р. - 29,6% [8, с. 46]. Їх діяльність на цьому етапі заслуговує окремого дослідження.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
3. Мазур О.О. Продовольча програма 1982 року в Україні: плани та реалії. Черкаси: ФОП О.Ф. Нечитайло. «Поліграфічний центр», 2016. 148 с.
4. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. Ужгород, 1990. 207 с.
5. Народне господарство Української РСР в 1990 році. Київ, 1991. 496 с.
6. Народне господарство Української РСР у 1970 році. Ювілейний статистичний довідник. К.: Статистика, 1971. 546 с.

7. Про Державний план економічного і соціального розвитку Української РСР на 1986-1990 роки: Закон УРСР. //Відомості Верховної Ради, 1986, N 29, ст. 582.
8. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2011 рік / Державний комітет статистики України. К., 2012 386 с.
9. Центральний державний архів вищих органів управління України, Ф.1.,оп.25,од.зб.2094. 56 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів управління України, Ф.Р-2, оп.14,од.зб.5910. 268 арк.
11. Шепя, В. В. Земля наша. Ужгород : Карпати, 1988. 142 с

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Ekonomichna entsyklopediia: U trokh tomakh. T. 1 / Redkol. S. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia», 2000. 864 s.
3. Mazur O.O. Prodovolcha prohrama 1982 roku v Ukraini: plany ta realii. Cherkasy: FOP O.F. Nechytailo. «Polihrafichnyi tsentr», 2016. 148 s.
4. Narodne hospodarstvo Zakarpatskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk. Uzhhorod,1990. 207 s.
5. Narodne hospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1990 rotsi. Kyiv,1991. 496 s.
6. Narodne hospodarstvo Ukrainskoi RSR u 1970 rotsi. Yuvileinyi statystychnyi dovidnyk. K.:Statystyka, 1971. 546 s.
7. Pro Derzhavnyi plan ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainskoi RSR na 1986-1990 roky: Zakon URSR. // Vidomosti Verkhovnoi Rady, 1986, N 29, st. 582.
8. Statystychnyi zbirnyk "Silske hospodarstvo Ukrainy" za 2011 rik / Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. K., 2012 386 s.
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv upravlinnia Ukrainy, F.1.,op.25,od.zb.2094. 56 ark.
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv upravlinnia Ukrainy, F.R-2, op.14,od.zb.5910. 268 ark.
11. Shepa, V. V. Zemlia nasha. Uzhhorod : Karpaty, 1988. 142 s.

Abstract. *The article examines the aspects of the development of the personal auxiliary economy of the population in general and the Transcarpathian region, in particular. The agrarian policy of the state regarding the operation of the analyzed farms is considered; the importance of the development of personal subsidiary farms of the population, their place in the agrarian sector of the state. Particular attention is paid to outlining the advantages and disadvantages of personal farming by the rural population.*

It was noted that the importance of the personal subsidiary economy of the population was also enhanced by the fact that it was based in a number of cases on the use of labor reserves (pensioners, teenagers, mothers with young children) and means of production that are not available for public production. For the population of the Transcarpathian region, running a personal subsidiary farm was also one of the ways to solve the problems of agrarian overpopulation and partial employment of peasants.

Key words: *agricultural sector, subsidiary economy, rural population, production indicators.*